

הכשר מצוה

ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם ואמר כל העם אמן. (דברים כז, כו)

מרידה בתורה

פרש"י שכאן כלל את כל התורה כולה וקבלוה עליהם באלה ובשבועה. אמנם הרמב"ן חולק ומפרש כי הקבלה הזאת, שיודה במצות בלבד ויהיו בעיניו אמת ויאמין שהעושה אותן יהיה לו שכר וטובה והעובר עליהן יענש, ואם יכפור באחת מהן או תהיה בעיניו בטלה לעולם הנה הוא ארור. אבל אם עבר על אחת מהן, כגון שאכל החזיר והשקץ לתאווה או שלא עשה סוכה ולולב לעצלה, איננו בחרם הזה, כי לא אמר הכתוב אשר לא יעשה את דברי התורה הזאת, אלא אמר אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות, כטעם קיימו וקבלו היהודים (אסתר ט, כז). והנה הוא חרם המורדים והכופרים.

וכ"כ בספר שערי תשובה לרבינו יונה (שער א, ו) וז"ל ועתה בינה שמעה זאת, כי הוא עיקר גדול. אמת כי יש מן הצדיקים שנכשלים בחטא לפעמים, כענין שנאמר (קהלת ז, כ): "כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא", אכן כובשים את יצרם מאת פעם, ואם יפלו בחטא פעם אחת לא ישנו לו, ונקוטו בפניהם, וחוזרים בתשובה. אך כל אשר אינו נזהר מחטא ידוע ואינו מקבל על נפשו להשמר ממנו, גם אם הוא מהעונות הקלים, אף על פי שהוא נזהר מכל העבירות שבתורה, קראוהו חכמי ישראל (חולין ד ב) "מומר לדבר אחד", ואת פושעים נמנה, וגדול עונו מנשוא. כי אם אמור יאמר העבד לרבו: כל אשר תאמר אלי אעשה זולתי דבר אחד - כבר שבר עול אדוניו מעליו, והישר בעיניו יעשה, ועל הענין הזה נאמר (דברים כז, כו): "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם" - ביאורו, אשר לא יקבל על נפשו לקיים כל דברי התורה מראש ועד סוף, ויורה על זה "אשר לא יקים לעשות", ולא אמר "אשר לא יעשה אותם".

חיוב לעשות הכשר מצוה

אמנם בספר אמרי בינה (אבה"ע סימן לב) רצה לחדש שהפסוק הזה כולל ג"כ מי שאינו עושה קיום והכנה שיעשה מעשה מצות כי אם בזמנו, והיינו המכשירים, **דודאי חיובא רמיא רחמנא על איש ישראל שיתאמץ וישתדל בכל עוז להכין לו כל דבר הצריך לקיום המצוה בזמנו**, והוי כמפורש בתורה דאין השבועה חלה על זה.

לדאוג לקיום מצוה קודם שבא זמנה

והנה כתב בספר נשמת אדם (כלל סח, ג), שאין צריך לעקור מביתו לילך לעיר אחר לקיים אפילו מצוה דאורייתא עוברת כתקיעת שופר ולולב. ומביא ראיה מהא דאיתא בר"ה (לד, ב) ובשו"ע (סי' תקצה, א) מי שאינו בקי בתקיעות ולא בסדר תפלת מוסף, ולפניו שתי עיירות באחת בקיאים בתקיעות ולא בתפלת מוסף, ובאחת בקיאים בתפלת מוסף ולא בתקיעות, הולך למקום שבקיאים בתקיעות, אפילו של מוסף ודאי ושל תקיעות ספק. ואי ס"ד שצריך לעקור ממקומו, קשה האיך ימצא עיר שמברכין ולא תוקעין, והלא צריכין לעקור ממקומן לילך לעיר שתוקעין, אע"כ דאין צריך לעקור.

עוד כתב, שמ"מ מי שיש לו אשה או בנים, ודאי א"צ לעקור דירתו שהרי שמחה הוא ג"כ מצות עשה מן התורה, וקיי"ל אשה בעלה משמחה. עוד כתב שמטעם אחר א"צ לילך מביתו, שהרי קודם יו"ט לא חל עליו כלל המצוה עד יו"ט, ואז הרי אינו יכול לילך יותר מתחום.

אבל עי"ש שהעיר ממש"כ הרמב"ם (תלמוד תורה ה, ז) דחייב לקבל פני רבו ברגל ביו"ט אע"ג דלא אתי ביומיה, דדוקא לר"א מחלק הש"ס ולא קיי"ל כוותיה, וא"כ מוכח דלא מהני טעם זה דושמחת לבטל שום מצוה, ולכן הדבר צ"ע. ועי"ש שדן מהא דחייב לבדוק חמץ אם יצא מביתו תוך ל' יום, ותי' דדוקא התם דהמצוה בידו לבדוק חייבוהו חכמים לקיים המצוה, אבל הכא שאינו בידו רק שיחזור אחריה אינו חייב אפילו מדרבנן. עוד העיר מהא דשואלין ודורשין קודם שלשים יום לכל יו"ט.

חומש

אלא דצ"ע ממה שהוא עצמו כתב לעיל מינה שיש חיוב לשלם עד חומש מנכסיו למצוה, ואם אינו חייב כלל לדאוג להמצוה לפני הזמן, א"כ איך יעלה על הדעת שחייב לשלם עד חומש. ודוחק לומר שכוונתו רק במצוות שאפשר לקנותן אחרי שכבר חל חיוב המצוה, דהרי אז כבר נתחייב בהמצוה.

וכתב האמרי בינה, שלפי דבריו אין החיי"א צודק, שכיון שנכלל בארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת החיוב לעשות הכשר מצוה, א"כ כשם שמחויב לקנות לולב ולאפות מצה, כמו"כ מחויב לנסוע לעיר שיכול לקיים שם המצוות המוטלות עליו.

אלא דא"כ הדרא קושיית הנשמת אדם לדוכתיה מההיא דמס' ר"ה. ואולי יש לחלק בין קניית אתרוג לעקירת דירתו. דהא כבר דנו הפוסקים האם מחויב להפסיד אבר בשביל קיום מצוה, ויש שכתבו (שו"ת מנחת שלמה א, ח), דכשם שאינו מחויב להוציא יותר מחומש מנכסיו, ה"נ אינו מחויב להפסיד אבר. וא"כ י"ל, שלעקור דירתו ג"כ הוי טירחא יתירא, והוי כמו יותר מחומש מנכסיו, שאינו מחויב להוציא בשביל המצוה.

עלייה לירושלים כדי להקריב קרבנו

הנה ידועים הם דברי הגמ' במסכת פסחים (ג, ב) דההוא ארמאה דהוה סליק ואכיל פסחים ירושלים, אמר כתיב (שמות יב) כל בן נכר לא יאכל בו, כל ערל לא יאכל בו, ואנא הא קאכילנא משופרי שופרי, אמר ליה רבי יהודה בן בתירא מי קא ספו לך מאליה (האכילו אותך מחלק האליה המשובח), אמר ליה לא, כי סלקת להתם אימא להו ספו לי מאליה (אמור להם שיתנו לך לאכול מחלק האליה), כי סליק אמר להו מאליה ספו לי, אמרו ליה אליה לגבוה סלקא, אמרו ליה מאן אמר לך הכי אמר להו רבי יהודה בן בתירא, אמרו מאי האי דקמן בדקו בתריה ואשכחוהו דארמאה הוא וקטלוהו. שלחו ליה לרבי יהודה בן בתירא, שלם לך רבי יהודה בן בתירא, דאת בנציבין ומצודתך פרוסה בירושלים.

והק' בתוס' מדוע ר"י בן בתירא עצמו לא עלה לרגל, ותירצו שלא היה לו קרקע, או זקן היה שאינו יכול להלך ברגליו דפטור מפסח כמו מראיה, או דנציבין חו"ל היא. ולכאורה דבריהם סתומין, דכל אלו הם סיבות לפטור ממצות עלייה לרגל, אך מה יפטרנו מקרבן פסח.

ותי' הצ"ח שאין כוונת התוס' שמי שאין לו קרקע פטור מפסח, שהרי תחילת קושיית התוס' לא היתה להקשות למה לא עלה רבי יהודה בן בתירא לעשות הפסח, שזו אינה קושיא, דודאי היה בדרך רחוקה ופטור, ולא מצינו שיהיה מחויב לעלות ולהתקרב קודם זמן הפסח, ובי"ד שמגיע הזמן, הרי הוא בדרך רחוקה. רק הוקשה להם דמ"מ מדוע לא עלה לרגל, דהיא מצוה על כל ישראל לעלות איש ממקומו לירושלים ברגל, ועל זה תירצו שלא היה לו קרקע ומי שאין לו קרקע אין צריך לעלות לרגל כדלקמן (ח, ב), וכיון שלא עלה ממילא פטור מפסח כמו מראיה. אלא דלכאורה לשון התוס' לא משמע כן, דהא כתבו **דפטור מפסח כמו מראיה**, ומשמע דמיפטר מקרבן פסח, ולא רק שאינו יכול לקיימו משום שלא נמצא בעזרה.

ועי' במנ"ח (ח, יג) שתמה על הצ"ח איך יתכן שלא יהיה מחויב לדאוג להכין עצמו למצוה. ועי"ש שמביא דברי המשל"מ (קרבן פסח א, א) שתמה על תוס' שמהכ"ת שקרבן פסח תלוי בראיה.

ובפשטות מדברי הצ"ח מבואר כדברי החיי"א, דאין חיוב לפני זמן החיוב לדאוג לקיום מצותו כשיגיע זמנה. ואולי י"ל, שרק לגבי קרבן פסח ס"ל כן, דהתם אשכחנא פטור של דרך רחוקה, ואין ללמוד משם לשאר המצוות.

למה מי שאין לו קרקע פטור מעלייה לרגל

[ואגב, עי' במשך חכמה (שמות פרק כג, יז) שמסביר, שהטעם שמי שאין לו קרקע פטור מראיה הוא משום דתכלית מצות עלייה לרגל הוא כדי להשריש בנו מדת הבטחון, כאשר תמצא להתשב"ץ (א, סג) שחכם אחד שאלו על גודל הפלא שאומה **שלימה יניחו כל אשר להם ויעלו לירושלים**, ומפני זה פטור מי שאין לו קרקע לראות עזרה, דאין לו תועלת פרטיות בכניסתו לארץ ודו"ק.]

למה לא היה לו לריב"ב קרקע בא"י

ובשם אדוננו הגר"א זיע"א מובא דבר נפלא, על הא דכתבו התוס' שר' יהודה בן בתירא לא עלה לרגל משום שלא היה לו קרקע בו, וקשה מדוע לא היתה לו לריב"ב קרקע בזמן הבית. ותי' הגר"א דידוע דא"י נחלקה

ליוצאי מצרים או לבאי הארץ (ב"ב קיז, א). ואיתא בסנהדרין (צב, ב) גבי המתים שהחיה יחזקאל, שעמד ר"י בן בתירא על רגליו ואמר אני מבני בניהם, והללו תפילין שהניח לי אבי אבא מהם, ומאן נינהו מתים שהחיה יחזקאל, אמר רב אלו בני אפרים שמנו לקץ וטעו, ומתו בטרם שיצאו כל ישראל ממצרים כו'. נמצא א"כ שהאנשים שהחיה יחזקאל לא היו מיוצאי מצרים וגם לא מבאי הארץ, והרי ריב"ב היה מבני בניהם לכן לא היתה לו קרקע.

נשבע שלא ישא אשה אי חשיב כנשבע לבטל מצוה

האמר"ב מביא שהרשב"ש (סימן שלד) דן במי שנשבע שלא ישא אשה, האם מקרי נשבע לבטל את המצוה דאזי הדין דלא חלה השבועה, שהרי הוא מצווה במצות פרו ורבו, ואם לא ישא אשה אין בידו לקיים המצוה. ועי"ש שכתב דשפיר חלה השבועה, ולא נחשב נשבע לבטל את המצוה, משום שאינו נשבע על ביטול המצוה להדיא. והיינו, דהנה כידוע יש חילוק בין נשבע לבטל את המצוה (כגון שאומר שבועה שלא אוכל מצה) דאז לא חלה שבועתו, לנודר בביטול מצוה (וכגון שאמר קונם אכילת מצה עלי) דשפיר חל הקונם. ויסוד החילוק הוא, שאם אמר מצה זו עלי, אינו נודר על ביטול המצוה עצמה, דהרי לא אמר שלא יאכל מצה, אלא רק אוסר את המצה עליו, וממילא פטור מן המצוה משום דאין מאכילין לו לאדם דבר האסור לו, אך שבועה שלא אוכל, הרי הוא נודר להדיא על ביטול המצוה עצמה, ולהכי לא חלה שבועתו.

וא"כ הכא, אע"פ שנשבע מ"מ הוי כמו נדר, כיון דלא נשבע על ביטול מצות פרו ורבו, אלא רק שלא ישא אשה, ומה שכתב יבטל ממצות פרו ורבו אינו אלא ממילא.

שיטת הרא"ש שהנישואין אינם חלק ממצות פו"ר

ובאמת דהיה אפשר לדון מסברא נוספת מדוע הכא תחול שבועתו, דידועים הם דברי הרא"ש (כתובות א, יב) גבי ברכת אירוסין, דכתב שברכה אירוסין אינה ברכה לעשיית המצוה, **כי פריה ורביה היינו קיום המצוה, ואם לקח פילגש וקיים פריה ורביה אינו מחוייב לקדש אשה**. ולפי"ז לכאורה פשוט שחלה השבועה הנ"ל, שכן הנישואין אינם אפילו הכשר מצוה, ולא שייכו כלל למצות פו"ר. אכן מדברי הרשב"ש משמע דס"ל שאינו מקיים מצות פרו ורבו אלא ע"י נישואין, ודלא כדברי הרא"ש. שו"ר שהרשב"ש עצמו כתב שלפי הרא"ש יש עוד סיבה למה חל השבועה.

אשה שנשבעה שלא תתחתן

והוכיח כדבריו מדברי שו"ת הרשב"א (המיוחסות לרמב"ן סימן רנ) דדן על אשה שנשבעה לבעלה שלא תינשא לאחר, ואחרי שמת הבעל חזרה בה, ויש שרצו לומר שאין זה נדר משום דהוי נשבע לבטל את המצוה, והשיב הרשב"א **כי על אותו דבר בעצמו נשבעה**, ואין זה כנשבע לבטל המצוה. והרשב"ש הבין שכוונת הרשב"א לומר שאין כאן שבועה לביטול המצוה עצמה, וזה כוונתו ב"דבר עצמו". ועיין להלן שהבאנו שהחקרי לב הבין שכוונת הרשב"א שהשבועה חלה משום שהאשה לא מצווה על פריה ורביה.

נשבע שלא יעשה סוכה

אבל עיי"ש שהקשה מהא דתנן במסכת נדרים (טז, א) זה חומר בשבועות מבנדרים, וחומר בנדרים מבשבועות, כיצד אמר קונם סוכה שאני עושה, לולב שאני נוטל, תפילין שאני מניח, בנדרים אסור בשבועות מותר, שאין נשבעין לעבור על המצות. הרי, שיש הבדל בין נדרים לשבועות, ואם אמר סוכה איני עושה נחשב כנשבע שלא יעשה סוכה ולא חלה שבועתו, אע"פ שאינו נשבע על ביטול המצוה עצמה, דהא המצוה היא ישיבה בסוכה, ולא בניית הסוכה. ות"י דרבא (טז, ב) מחלק בין אם אמר ישיבת סוכה עלי, לאמר שבועה שלא אשב בסוכה. ומבואר, שלא מיירי בנשבע ונודר על עשיית הסוכה, אלא נשבע ונודר על ישיבתו, דזה שפיר הוי שבועה על ביטול המצוה עצמה.

האם יש מצוה לבנות סוכה

האמר"ב צידד בתחילה דאולי שבועה על עשיית הסוכה נחשבת כנשבע לעבור על המצוות, משום דכתיב להדיא בתורה חג הסוכות תעשה לך, אך כתב שזה אינו.

אבל עי' בספר העמק שאלה להנצי"ב (שאלתא קסט) על מה שכתב השאלות וז"ל מחייבין דבית ישראל למעבד מטללתא ומיתב בה שבעה יומי, דכתיב חג הסוכות תעשה לך שבעת ימים, וכתיב בסוכות תשבו שבעת ימים. וכתב הנצי"ב דכל היכא שכתוב בתורה בפירוש חיוב של ההכשר מצוה, אזי חל על הכשר המצוה דין המצוה עצמה לענין מצוה בו יותר מבשלוחו. עי"ש שמוכח דבריו מרש"י למסכת מכות (ח, א ד"ה השתא) דכתב, כי לא מצא חטובה אין החטיבה מצוה, אלא עשיית הסוכה. הרי, שעשיית הסוכה חשיבא למצוה. ולפי"ז יש לומר כהנ"ל לענין נשבע לבטל את המצוה, דנשבע על בניית סוכה חשיב כנשבע על המצוה עצמה.

מצוה בו

לשיטת הרשב"ש שקידושין לא הוו אלא הכשר מצוה, א"כ יעלה שבכל הכשר מצוה שייך מצוה בו יותר מבשלוחו, שהרי הגמ' (קידושין מא, א) אומרת שבקידושין אומרים מצוה בו יותר מבשלוחו, ולדברי הרשב"ש הא כל קידושין עצמם אינם אלא הכשר מצוה.

עשיית המצות בעצמו

עוד מצינו ציור דאמרינן מצוה בו יותר מבשלוחו גם גבי הכשר מצוה, והוא לענין אפיית המצות. דהנה כתב הרמ"א (או"ח תנג, ח) ואנשי מעשה רגילים לילך בעצמם אל מקום הרחיים, לראות הם בעצמם לטחינת קמחיהם. וכתב המג"א (ס"ק יב) שמצוה בו יותר מבשלוחו. הרי לן להדיא, שגם בהכשר מצוה שייך הכלל של מצוה בו יותר מבשלוחו. וכ"ה במג"א (תס, א) אהא דכתב בשו"ע שהרא"ש היה משתדל במצת מצוה ועומד על עשייתה ומזרז העוסקים בהם ומסייע בעריכתן, וכן ראוי לכל אדם לעשות להטפל הוא בעצמו במצוה, וכתב המג"א, דאמרינן רפ"ב דקדושין מצוה בו יותר מבשלוחו.

ולכאורה מקור המג"א הוא מההיא דקידושין שגם על ההכנות לשבת אומרים מצוה בו יותר מבשלוחו, אע"פ שאינם אלא הכשר מצוה. אכן הנצי"ב ס"ל, דלעולם רק היכא שכתוב את ההכשר בתורה אזי אומרים מצוה בו יותר מבשלוחו, וגבי הכנה לשבת באמת מפורש בקרא, דכתיב (שמות טז, ה) והכינו את אשר יביאו, ולהכי אמרינן בזה מצוה בו יותר מבשלוחו. וי"א שהכנה נחשב למצוה עצמה משום דזהו כבוד השבת שיכין צרכיו.

כדברי הנצי"ב כתב גם בספר המקנה (קידושין מא, א) יעו"ש דהא דאמרינן לענין קידושין מצוה בו יותר מבשלוחו לאו משום מצות פריה ורביה לחוד, דלא פסיקא אם כבר קיים מצות פריה ורביה, ותו דאי משום פריה ורביה לחוד אין הקידושין אלא הכשר מצוה לחוד ולא דמי כ"כ להא דר' ספרא, דהכנה דשבת מצוה מפורשת בתורה היא והכינו את אשר יביאו, אלא שהקידושין גופא הם מצוה שמברכין עליהם. אבל כל זה נוחא לפי הרמב"ם שקידושין עצמו הוי מצוה, אבל לפי הרא"ש אינו אפילו הכשר למצות פרו ורבו, א"כ למה שייך הכלל דמצוה בו יותר משלוחו, וצ"ע.

זקן ואינו לפי כבודו

כתב הרמב"ם (שבת פרק ל, ו) וז"ל אע"פ שיהיה אדם חשוב ביותר ואין דרכו ליקח דברים מן השוק, ולא להתעסק במלאכות שבבית, חייב לעשות דברים שהן לצורך השבת בגופו **זשה הוא כבודו**, חכמים הראשונים מהם מי שהיה מפצל העצים לבשל בהן, ומהן מי שהיה מבשל או מולח בשר או גודל פתילות או מדליק נרות, ומהן מי שהיה יוצא וקונה דברים שהן לצורך השבת ממאכל ומשקה אף על פי שאין דרכו בכך, וכל המרבה בדבר זה הרי זה משובח. וכתב הב"ה"ל (רנ, א) בשם הפרמ"ג שהרמב"ם יישב בזה קושיית החוות יאיר איך הקילו בכבודם, הא גדול כבוד הבריות שדוחה ל"ת שבתורה (היינו ל"ת דרבנן ושוא"ת אף בד"ת), לכן קאמר דזהו כבודם שעוסק בעצמו במצוה וניכר שעושה כן לכבוד הש"י. וכן הוא אומר בדוד המלך ע"ה ונקלותי עוד מזאת וגו', משא"כ אם אין ניכר כמו זקן ואינו לפי כבודו באבדה וכדומה שמתחלל כבוד הת"ח עי"ז, ר"ל שאין הכל יודעין שהוא עוסק במצוה. ובזה מיושב הא דאיתא בקידושין (ע, א) דר"נ עסק בעצמו במצות מעקה, ששם הוא דבר שהכל יודעין בעת שהוא עוסק שהוא מצות ה', משא"כ באבדה בעת שהוא מטפל בה אין הכל יודעין מזה, ולכן אפילו אם ירצה להחזירו ברבים ויודיעם שהיא אבדה ג"כ פטרתו התורה מזה.

מכשירי מצוה לענין עדל"ת

נחזור לדברי הרשב"ש, יעו"ש שכתב להוכיח כדבריו (דהכשר מצוה אינו כמצוה), מהא דאיתא בר"ה (לב, ב)

שופר של ר"ה אין מעבירין עליו את התחום, ואין מפקחין עליו את הגל, לא עולין באילן, ולא רוכבין על גבי בהמה, ולא שטין על פני המים, ואין חותכין אותו בין בדבר שהוא משום שבות, ובין בדבר שהוא משום לא תעשה. הרי מבואר, שאין בהכשר מצוה כח לדחות לאו, והיינו משום דאינו כמצוה עצמה.

אבל עי' בספר חקרי לב (יו"ד ד, פז) שתמה עליו, שהרי מפורש שם בגמ' שהטעם לכל הנ"ל הוא משום דשופר עשה הוא ויו"ט עשה ול"ת, ואין עשה דוחה את ל"ת ועשה. ועי' בר"ן שם שכתב שאע"פ שאין כאן אלא איסור דרבנן, עשו חכמים חיזוק כדבריהם כשל תורה, ולהכי הוי כמו עשה ול"ת של תורה שלא נדחים מפני עשה.

אבל עי' בר"ן (שם) שכתב שזה שנותנין הטעם דהוה ליה יו"ט עשה ולא תעשה, קושטא דמלתא קאמר, ומיהו לא צריכנן להכי, דאפילו הוי יו"ט לא תעשה גרידא לא אתי מכשירי שופר ודחי לה, דהא בעידנא דקא מעקר לאו לא מקיים עשה.

נשבע שלא לעלות לא"י

ועי' בשו"ת הרשב"ש (סי' ב), שמי שנשבע שלא יעלה לא"י שפיר חלה השבועה, ולא הוי כנשבע לבטל את המצוה, ואע"פ שמבטל על ידי זה מצות יישוב א"י, משום שאין המצוה בעצם העלייה לא"י, אלא בדירה שם, והעלייה אינה אלא הכשר מצוה ושפיר חלה שבועתו.

ובחקרי לב (שם) חולק על הרשב"ש, דגם גבי הכשר מצוה נאמר הכלל של נשבע לבטל את המצוה, שכן כיון שבלי שיעשה את ההכשר מצוה אי אפשר לו לקיים המצוה, א"כ אם התורה חייב אותו במצוה, מובן ע"כ שהתורה מחייבו לעשות ההכשר, וא"כ אם נשבע שלא יעשה את ההכשר, שפיר נחשב כשנשבע לבטל את המצוה, ואין חלה השבועה.

נשבע לקיים מצוה שאינה מפורשת בקרא

ובאמר"ב (שם) תמה על החקרי לב, דאף אי נימא דמצווי התורה שמעינן שיעשה גם ההכשר מצוה, מ"מ אכתי לא נחשב כמפורש בקרא, ומבואר בר"ן (נדרים ח, א) שאם אינו מפורש בקרא שבועה חל עליו. דהכי איתא התם אמר רב גידל אמר רב, האומר אשכים ואשנה פרק זה, אשנה מסכתא זו נדר גדול נדר לאלהי ישראל, ופריך בגמ' והלא מושבע ועומד הוא, ואין שבועה חלה על שבועה, ומשני הא קמ"ל, כיון דאי בעי פטר נפשיה בקרית שמע שחרית וערבית, משום הכי חייל שבועה עליה, והקשה הר"ן שהרי חייב כל אדם ללמוד תמיד יום ולילה כפי כחו, וכדאמרין בפ"ק דקדושין (ל, א), ת"ר ושננתם - שיהו דברי תורה מחודדין בפ"ך, שאם ישאלך אדם דבר שלא תגמגם ותאמר לו וכו', וק"ש שחרית וערבית לא סגי להכי. ותי' הר"ן, שמכאן ראייה לשיטתו בפרק שבועות שתיים בתרא, דכל מידי דאתא מדרשא אע"פ שהוא מן התורה, כיון דליתיה מפורש בקרא בהדיא שבועה חלה עליו. והכא הכי קאמרין כיון דאי בעי פטר נפשיה ממאי דכתיב בקרא בהדיא, דהיינו בשכבך ובקומך, בק"ש שחרית וערבית, משום הכי חלה שבועה עליה לגמרי. הרי לן, שאע"פ שהוא חיוב גמור, מ"מ שבועה חלה בכה"ג הואיל ואינו מפורש בקרא, וה"נ אע"פ שמעצם הצווי של המצוה מובן שחייב לעשות מכשירי מצוה, אבל היות ומ"מ אינו מפורש בקרא, שפיר חלה השבועה.

אשה בפריה ורביה

ומה שהביא הרשב"ש ראייה משו"ת הרשב"א לגבי אשה שנשבעה לא להתחתן, דמ"מ חלה השבועה, ע"ז כתב החקרי לב דמהתם אין ראייה כלל, שכן הטעם שחלה השבועה אינו משום דאינו אלא הכשר מצוה, אלא משום דאשה אינה מצווה בפרו ורבו. ועי' שם שכתב משו"ת הר"ן (סי' לב) שדן לגבי נערה שנדרה שלא תתחתן, והביא דברי הרב דן, דאע"ג דקיימא לן דאיתתא לא מיפקדא אפרייה ורבייה, אפי"ה אית לה מצוה, אע"ג דאינה מצווה ועושה, וכיון דאית לה נמי מצוה קלה, נראה להתירה אפילו על דעת רבים. ולא אמרין על דעת רבים אין לו הפרה אלא לדבר הרשות, אבל לדבר מצוה אפילו היתרא לא בעי.

ועי' שם בר"ן שהסכים לדברי הרב דן, והביא ראייה לדבריו, מדאמרין בהאיש מקדש (קדושין מא, א) האשה מתקדשת בה ובשלוחה - השתא בשלוחה מתקדשת בה מיבעיא, אמר רב יוסף מצוה בה יותר מבשלוחה, כי הא דרב ספרא מחרך רישא רבא מלח שיבוטא, ומבואר שגם לאשה יש מצות פרו ורבו, ולכן אמרין מצוה בה יותר מבשלוחה, וכתב הר"ן שזו ראייה ברורה שכשהאשה מתקדשת מצוה קא עבדא.

אכן עיין בר"ן למסכת קידושין (טז, ב בדפי הרי"ף) שכתב וז"ל דאע"ג דאשה אינה מצוה בפריה ורביה, מ"מ יש לה מצוה מפני שהיא מסייעת לבעל לקיים מצותו. משמע שאין הטעם שמקיימת מצוה כאינה מצווה ועושה, אלא אך מחמת שמסייעת לבעלה.

ועי' בר"ן שמסיק, שאפילו הרב יו"ט אינו חולק על הרב דן בזה, ואעפ"י שכתב בסוף תשובתו שידוע הוא כי זו אין עליה מצוה לינשא, עד שנאמר שאין שבועתה חלה לבטל את המצוה, מ"מ לא בא לומר אלא שאין מצוה זו מפורשת כל כך שלא תהיה שבועה חלה עליה, שהדין כך הוא שכל שהיא מצוה מפורשת מן התורה אין שבועה חלה לבטלה, אבל מה שהוא מדרש חכמים שאינו מפורש בתורה שבועה חלה עליו, אבל גם הוא מודה שלאשה יש קיום מצות פרו ורבו.

אלא דהשתא לכאורה דברי החקרי לב תמוהים, שהרי כפי שהבאנו את דברי הר"ן הא נתבאר שכתב לבאר בדעת הרב דן דהשבועה חלה משום שאינו מפורש בקרא, ואיך רצה החקרי לב להביא ראיה מכאן לבאר את דברי הרשב"א, שהשבועה חלה משום שאין האשה מצווה בפרו ורבו.

גדר ברכת אירוסין

הרא"ש פ"ק דכתובות (ס' יא) מוכיח דאינו אלא ברכת השבח, שהרי לא מצינו ברכה על איסורים, א"כ למה אומרים אשר קדשנו על העריות וכו', אלא ע"כ שאינו אלא ברכת השבח שהבדילנו מן הגוים וכו' ע"ש. והטעם שבאמת לא מברכים ברכת המצוה כ' הרא"ש שמצד פרו ורבו אין קידושין מצוה, שהרי יכול לקיים פרו ורבו ע"י פילגש.

אבל הרמב"ם (אישות ג, כג) כ' שחייב לברך קודם הקידושין כמו שמברך קודם עשיית המצוות, משמע שהוי ברכת המצוות עיש"ה.

וש לדחות הראיה מהברכה על פי דברי הריטב"א (כתובות ז, ב ד"ה ונהגו) דאפילו להשיטות דברכת אירוסין הוי ברכת המצוה, יש לאומרו לפני הקידושין כיון דהוי במקום ברכת המצוה, א"כ י"ל דזה גם כוונת הרמב"ם שמברך קודם הקידושין כמו שמברך קודם עשיית המצוות, היינו משום דהוי במקום ברכת המצוות.

אמנם עכ"פ ששיטת הרמב"ם שקידושין הוי מצוה, שהרי מונה הרמב"ם (מצוה ריג) קידושין במנין המצוות. א"כ פשוט דהוי ברכת המצוה. אמנם עיש"ה שאין הכוונה למצות פרו ורבו, אלא שהגדר הוא לבעול בקידושין, פי' שמי שרוצה לחיות עם אשה כאיש ואשה, חייב להקדים קידושין, כמ"ש הרמב"ם ריש הל' קידושין עיש"ה. [ולא כמו ששמעתי פעם שהרמב"ם הולך לשיטתו שפילגש אינו מותר אלא למלך, א"כ אין העצה של הרא"ש שיקיים מצות פרו ורבו בפילגש, ולכן שפיר כ' שהוי מצוה].

חוב אשה במצות קידושין

ולפי"ז יש לדון דאולי גם אשה חייבת במצות קידושין, דכל היסוד הוא שאסור לבעול בלי קידושין, וזה שייך גם לה. וכן באמת מבואר ברשימה של הרמב"ם סוף מצוות עשה, עיש"ש שמונה כל המצוות ההכרחיות, וכותב שם על כל אחד אם המצוה נוגעת לנשים. וכ' מצוה ריג, ולא כ' שאינו נוגע לנשים, משמע שגם אשה חייבת במצות קידושין כנ"ל. ולפי"ז אולי יש ליישב קושיית הר"ן רפ"ב דקידושין למה גם באשה יש הכלל של מצוה בו יותר מבשלוחו, ואכמ"ל.

שו"מ כיוונתי לדברי ספר המקנה (קידושין מא, א) וז"ל ותו נראה דאף שאינה מצווה על פריה ורביה מ"מ כיון שהיא רוצה להנשא לאיש אסורה להיבעל לו בלא קידושין משום לא תהיה קדשה וכמ"ש הרמב"ם ז"ל בפ"א מהל' אישות. א"כ הוי הקידושין מצוה כמו מצות שחיטה והפרשת תרומה ושילוח הקן, דאינו מצווה על השחיטה ועל הפרשת תרומה אלא אם רוצה לאכול אסור בלא שחיטה ובלא הפרשה, וכן בשילוח הקן דאינו מצווה לשלוח אלא אם רוצה ליקח הבנים וכיוצא בהן רבים ואפ"ה מברכים עליהן אשר קדשנו במצוותיו וממילא שייך בהן מצוה בה יותר מבשלוחה, כדאיתא בנדרים (לו, ב) גבי הפרשות תרומה מצוה דיליה הוא וניחא ליה למיעבדה.

ואם כנים הדברים יש להעיר על הנוב"ת (חלק אבה"ע סי א) דדן בחרש שנושא אשה האם אפשר לברך ברכת אירוסין משום שא"א להוציא המקדש מדין שומע כעונה. משמע שאפילו אם האשה אינה חרשת יש אותו בעיא, אבל לדברינו אם היא פקחת אז אפשר לברך בשבילה, שגם היא חייבת.

עוסק במצוה דרבנן ובהכשר מצוה

כתב הגרא"ו (קובץ הערות מח, יא) שהעוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא, שטעם הפטור משום שדרשינן בשבת דידך הוא דמחייבת כמבואר בסוכה (כה, א), וא"כ י"ל שגם כשעוסק במצוה דרבנן לא הוי שבת דידך. והביא ראיה מהא דמותר לקצור קציר של מצוה קודם העומר, מדכתיב ובקוצרכם קציר דידך, ומבואר במנחות (עב, א) דאפילו לצורך מצוה דרבנן מותר לקצור, כגון בבית האבל. וכן לענין בן סורר ומורה, אם אכל דבר מצוה או דבר עבירה, אפילו דרבנן, אינו נעשה בן סורר ומורה, דכתיב בקולנו ולא בקולו של מקום (סנהדרין ע, ב), וגם בדין דרבנן לא מיקרי בקולנו, וה"ל לא מיקרי שבת דידך.

ומהאי טעמא כתב הגרא"ו, שגם עוסק בהכשר מצוה, כגון כותבי סת"ם, פטורין מן המצות (סוכה כו, א), דאף דכתיבת התפילין אינה המצוה, אלא הנחתן, מ"מ כשעוסק בהכשר מצוה לא מיקרי שבת דידך. מיהו דוקא כשעוסק בזה לשם מצוה, כמו שפרש"י שם (ד"ה תגריהן) להמציאן לצריך להן, אבל אם עוסק לצורך עצמו להרויח, שפיר מיקרי שבת דידך.

עוסק במצוה קיומית

אבל אין זה דעת כל הפוסקים, דהנה כתב הרמ"א והמג"א (או"ח עב, ד) שאם לא התחילו במצות תנחומין יקרא קריאת שמע קודם, ומדייק הפרמ"ג שמשמע שאם התחילו בתנחומין אינו פוסק אפילו יעבור זמן קריאת שמע, ואע"פ שבסימן תרפ"ז (ס"ב בהגה) כתוב דאין שום מצוה מן תורה נדחית מפני דרבנן, היינו כל זמן שלא התחיל במצוה דרבנן, אבל התחיל אין פוסק, אבל כתב דצ"ע מנלן זה. ומוסיף דאין לומר דניחום אבליים מן התורה, כמו שכתב עטרת צבי (אות ח), דברמב"ם (אבל יד, א) מבואר דניחום אבליים מצות עשה מדברי סופרים. הרי שנוקט שאין מקור שעוסק במצוה דרבנן פטור ממצוה דאורייתא.

ויש להעיר על דבריו מהא דתנן (סוכה ב, ד) חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה, ובפשטות הטעם שהמשמשיין פטורין משום דעוסק במצוה פטור מן המצוה, וע"כ שגם במצוה דרבנן אמרינן עוסק במצוה פטור מן המצוה, שלפי הרמב"ם ביקור חולים אינו אלא מדרבנן.

ואולי י"ל שאע"פ שהעוסק במצוה דרבנן אינו פטור מן המצוה, אבל העוסק במצוה קיומית שהיא מן התורה פטור משאר מצוות. וההסבר לזה, שמצוה דאורייתא אע"פ שאינו אלא קיומית שפיר נתמעט מולכתך, אבל במצוה דרבנן אפשר לומר שכלפי התורה נחשב כדבר רשות, ומקרי לכת דידך. אולם בביקור חולים, כיון שאפילו לפי הרמב"ם יש כאן קיום עשה של ואהבת לרעך, שפיר אמרינן העוסק במצוה פטור מן המצוה, ולכן חולין ומשמשיהן פטורין מן הסוכה.